

Seksueel misbruik in het gezin: hoe gaan we daar als kerk mee om?

Lezing gehouden op 22 september 2011 in de Sionkerk te Goes
tijdens het gelijknamige symposium voor ambtsdragers en kerkelijk werkers
georganiseerd door Eleos ambulante zorg Goes

Inleiding

God schiep de mens, man en vrouw, naar Zijn beeld. En God zag dat het zeer goed was. Dit bijwoord (zeer) staat er alleen bij de schepping van de mens (Genesis 1:31). En Adam en Eva schaamden zich niet (Genesis 2:25).

Toen kwam de zondeval en beïnvloedde niet alleen de verhouding tot God, maar ook de psyche van de mens, de seksualiteit van de man en van de vrouw, en de intieme relatie tussen man en vrouw. Incest deed zijn intrede in de wereld. Sindsdien gaan mensen zich te buiten aan seksueel misbruik binnen en buiten het gezin. In Leviticus wordt in een tweetal hoofdstukken (18, 20) gewaarschuwd voor ongeoorloofde betrekkingen tussen gezins- en familieleden.

In de tachtiger jaren van de vorige eeuw, na de seksuele revolutie, kwam er landelijk aandacht voor de problematiek van seksueel misbruik. GLIAGG De Poort (een van de voorlopers van Eleos) heeft hieraan vorm gegeven door in november 1990 een landelijke studie- en bezinningsdag te organiseren over het thema *Incest*. Deze studiedag werd door meer dan 300 personen bezocht. De lezingen werden gebundeld in het boek van Janneke Kok, Anja Koster en Jan van der Wal: *Incest. Een informatieve en praktische handreiking in bijbels licht*, Groen, 1991 (later heruitgegeven in de serie Praktisch & Pastoraal onder de titel: *Incest. Christelijke hulpverlening rond een levensprobleem*).

Anno 2011 biedt Eleos hulp aan honderden slachtoffers en daders van seksueel misbruik. Dat gebeurt veelal in individuele therapieën. Dat gebeurt ook in groepsbehandelingen, zoals de groep voor daders van seksueel misbruik (die overigens alleen op de locatie Amersfoort wordt gegeven), inclusief een parallelle groep voor de partners van deze daders. Veel slachtoffers ontwikkelen op latere leeftijd psychische / psychiatrische klachten en zoeken hun weg naar hulpverlening en pastoraat. Als hulpverleners vragen wij in het eerste of tweede intakegesprek naar ingrijpende gebeurtenissen in het leven van de hulpvrager, waaronder negatieve ervaringen met seksualiteit in het verleden (en eventueel ook in het heden). Niet iedere hulpvragende heeft een verleden van seksueel misbruik, en niet ieder slachtoffer van seksueel misbruik heeft daarbij hulp nodig - maar velen wel. Want de gevolgen van seksueel misbruik zijn vaak ernstig. Een aanzienlijk percentage van patiënten in de GGZ heeft in het verleden te maken gehad met seksueel misbruik. Veel van uw gemeenteleden zijn innerlijk verwond doordat een ander (een gezins- of familielid, een ambtsdrager of een leidinggevende in of buiten de gemeente) haar of zijn seksuele grenzen niet respecteerde.

Slachtoffers, daders en de andere gezinsleden

In iedere gemeente zitten mannen en vrouwen die seksueel misbruikt zijn of seksueel misbruik gepleegd hebben of nog plegen! Zij zitten zomaar in de kerkbank, en misschien wel in de kerkenraadbank.

Kort staan we stil bij het leven van enkele slachtoffers, daders en andere gezinsleden die te maken krijgen met seksueel misbruik. Deze verhalen zijn afkomstig uit de praktijk, maar omwille van de privacy zijn ze geanonimiseerd.

Probeer u zich eens in te leven in Anne. Zij is als kind van haar vierde tot haar zeventiende jaar door haar vader seksueel misbruikt. Denkt u zich dat eens in: dertien jaar lang betastte haar vader haar en moest zij haar vader betasten en bevredigen. Vindt u het vreemd dat zij een seksuele aversiestoornis heeft ontwikkeld? Haar man bezoekt niet alleen trouw de kerkdiensten maar ook regelmatig een prostitué. Als echtpaar hebben zij gemiddeld één keer per jaar seksueel contact. Het huwelijk is bijna kapot. De predikant verwees hen naar hulpverlening. Zal het nog goed komen tussen hen?

Dan is er Berend. Hij is een stoere politieman die geschorst is wegens seksuele intimidatie van een collega. Hij is geobsedeerd door vrouwelijke geslachtsdelen, en het lijkt wel of hij steeds maar weer zijn mannelijkheid moet bewijzen door vrouwen uit te dagen tot het hebben van seks met hem. Berend zit iedere zondag in de kerk. Waarom is seksueel contact zo belangrijk voor hem? Vanwaar dat machoachtige gedrag? In de loop van de behandeling vertelt deze stoere politieman dat hij als klein jongetje bij zijn moeder (die van haar man gescheiden was) in bed moest komen en keer op keer haar seksueel moest bevredigen. Wat een innerlijke schade heeft hij daardoor opgelopen!

En luister eens naar het verhaal van Christel. Christel was opgenomen in een pleeggezin waar zij door haar pleegouders werd uitgebuit en door meerdere zoons seksueel werd misbruikt. Een van deze zoons had aan haar en aan zichzelf niet genoeg, er moest ook nog een dier aan te pas komen waarmee zij seks moest hebben. Nu snijdt zij zichzelf in haar geslachtsdelen, heeft zij nachtmerries en vindt zij seks walgelijk. Zij is getrouwd en wil er zijn voor haar man en zijn seksuele behoeften. Maar voor haar hoeft seksualiteit niet, en bij tijden ook het leven niet.

Sta ook eens stil bij Dirk. Hij is pas tot ouderling gekozen. Wat de kerkenraad niet weet is, dat hij binnenshuis, en met name in de slaapkamer, zich als een beest gedraagt. Toen zijn vrouw hem zover kreeg dat hij zich bij een ggz-instelling liet onderzoeken, werd hij gediagnosticeerd als een man met een narcistische persoonlijkheid. Dat deed voor hem de deur dicht, en nooit zette hij meer een stap in de spreekkamer van een hulpverlener. Hij was goed in manipuleren en slaagde erin een gerespecteerd ambtsdrager te worden. Niemand vermoedde dat hij zijn vrouw als zijn bezit gebruikte en haar seksueel vernederde.

Eduard is een aardige jongen die op zondagmiddag met zijn zusjes spelletjes doet. Over de rug kriebelen is er een van. Eduard is vijftien en zijn jongere zusje elf. Hij is razend

nieuwsgierig naar vrouwelijke geslachtsdelen. Bij zijn zusje probeert hij zijn nieuwsgierigheid te bevredigen. Zijn seksuele spelletjes gaan een paar jaar door. Zijn zusje wordt groter en krijgt duidelijkere vrouwelijke geslachtskenmerken. Als zij zich tegen zijn aanraking verzet, wordt Eduard hardhandig. En naarmate zij meer weerstand biedt, wordt zijn houding dreigender. Op allerlei manieren slaagt hij er in zijn zusje te dwingen hem te bevredigen. Er komt pas een eind aan als zij gaat menstrueren. En het zal nog vele jaren duren voordat zij de waarheid van het misbruik durft te onthullen. Wat een verwarring geeft dit in het gezin, wat een tweespalt tussen gezinsleden die of hém geloven of háár geloven. Kerkenraadsleden worden erbij betrokken om deze familievete te beslechten. De kerkenraad van Eduard is blij met de schuldbelijdenis die Eduard uiteindelijk aflegt, en dringt er bij de kerkenraad van zijn zus op aan dat zij hem nu toch echt moet gaan vergeven. Eduard voelt zich enorm door zijn kerkenraad gesteund. Maar of dit nu tot heil en welzijn van hem en zijn zus is, is zeer de vraag.

Leeft u zich tot slot eens in hoe ingewikkeld de situatie is van Francien. Zij is moeder in een gezin waarin vader meerdere dochters heeft misbruikt. De beerput gaat open en de dochters gaan ook aan hun moeder vragen stellen. Waar was zij toen het misbruik plaats vond? Waarom heeft zij nooit actie ondernomen? Een van de dochters heeft als kind wel eens iets laten doorschemeren aan haar moeder. Francien kampt nu met forse schuldgevoelens. Zij heeft een tijd lang weinig van haar man kunnen verdragen. In die tijd is hij – naar nu blijkt – aan zijn dochters gaan zitten. Zij wil haar man niet afvallen, maar ze is ook heel bang dat haar kinderen haar zullen laten vallen. Ze zit helemaal verstrikt in een loyaliteitsconflict en kan geen kant op. Ze is haar man én een paar dochters kwijt. Hoe kan het toch dat alles zo is gelopen? Vertwijfeld vraagt ze zich af hoe ze het anders had moeten doen.

Gevolgen van seksueel misbruik

Het kind dat seksueel misbruik meemaakt wordt bang, angstig, panisch, in de war, wantrouwend, radeloos. Het kan geen kant op. De ontwikkeling wordt in de war geschopt. Misschien gaat de dader vrijuit, maar het slachtoffer heeft levenslang: een leven lang problemen op het gebied van relaties, vertrouwen, seksualiteit en opvoeding. In het gezin waarin het kind opgroeide ontbrak het aan veiligheid en geborgenheid. Personen die dichtbij waren en veiligheid en zorg hadden moeten bieden, bleken niet te vertrouwen. Op volwassen leeftijd gaat het dan op allerlei levensgebieden waarin intimiteit en vertrouwen een rol speelt mis. Vaak gaat het op het werk nog wel goed: werk is meestal een betrekkelijk neutraal terrein. Een slachtoffer van seksueel misbruik heeft vaak problemen met het geven en ontvangen van vertrouwen, en met het ervaren van veiligheid. Omgaan met grenzen is ook al zo moeilijk als je niet anders gewend bent dan dat grenzen met voeten werden getreden. Het aangaan van een intieme relatie is bij voorbaat verdacht. Je verbinden aan iemand is gevaarlijk, want de ander kan je gaan misbruiken. Genieten van seksualiteit is al helemaal een onmogelijkheid als je geleerd hebt jezelf totaal af te sluiten van je seksuele gevoelens. Als je vijf keer een bankoverval hebt meegemaakt, stap je toch nooit meer een bank binnen als het niet persé moet? Hoe kun je dan, als je vijftig of vijfhonderd keer seksueel bent misbruikt, ooit nog genieten van seksualiteit?

Een steeds terugkerende vraag van slachtoffers is waar God was toen het misbruik plaats vond, en waarom Hij het niet heeft verhoed. Al onze antwoorden – hoe Bijbels gefundeerd ze ook zijn – kunnen deze vragen niet wegnemen. Hoe kun je ooit nog op God vertrouwen als je eigen vader (zeker als die ook nog ambtsdrager is) jou seksueel heeft misbruikt? Of als de kerk jou in de kou laat staan en je niet als slachtoffer maar zelfs als dader behandelt?

De gevolgen van het seksueel grensoverschrijdende gedrag voor daders zijn eveneens groot. Vroeger of later komt iets van het misbruik naar buiten – behalve natuurlijk in die gevallen waarin de daders hun misdaden meenemen in het graf en de slachtoffers zich stil houden. Daders worden in de loop van de tijd steeds meer bedreven in het goedpraten van hun daden. Zij stillen hun geweten en kunnen jarenlang doorgaan met hun egocentrische gedrag zonder daar zelf last van te hebben. In een daderbehandeling zijn ‘goedpratens’ berucht: dat zijn rationalisaties die daders gebruiken om hun daden te rechtvaardigen. Hun geest kan zo verworden in elkaar zitten dat zij menen het slachtoffer een plezier te doen als zij seksuele gevoelens bij hen opwekken. Vaak zijn zij er goed in de verantwoordelijkheid voor het seksuele gedrag van zichzelf af te schuiven en bij de ander te leggen. Zij kunnen meestal goed manipuleren, want anders houd je het seksuele misbruik niet vol. Seksueel geweld gaat vaak samen met psychisch geweld dat zij gebruiken om hun daden vol te houden. Bij daders schort het aan inlevingsvermogen in de ander en aan inzicht in het eigen handelen. Als zij eenmaal veroordeeld worden, zijn de maatschappelijke gevolgen groot. Zeker als het tot detentie komt, is de persoon in kwestie voor het leven getekend. Dat is overigens geen reden om geen aangifte tegen de dader te doen. Ook de geestelijke gevolgen van seksueel misbruik zijn ingrijpend. God is machtig werkelijk berouw te geven in het hart van een dader. Maar psychologisch gezien is het nagenoeg onmogelijk dat daders het verkeerde van hun handelwijze werkelijk inzien.

Hoe kan de kerk omgaan met seksueel misbruik in het gezin binnen de gemeente?

Helaas moet worden gesteld dat binnen de hulpverlening veel voorbeelden bekend zijn van een handelwijze van een kerkenraad die bij het slachtoffer nog meer schade teweeg brengt dan er al is door het seksueel misbruik. Gelukkig zijn ook de goede voorbeelden bekend.

Een van de gevaren die op de loer liggen is, dat de kerk zich schaart aan de zijde van de dader. De kerk die dadergedrag vertoont: dat klinkt heel cru maar is helaas nogal eens werkelijkheid. Mensen hangen niet graag de vuile was buiten. Het kenmerk van misbruik is, dat dit zoveel mogelijk binnenskamers wordt opgelost. De dader is er alles aan gelegen het misbruik verborgen te houden zodat hij of zij er mee door kan gaan. Binnen het gezin en binnen de familie kan die neiging ook sterk aanwezig zijn: wij lossen dit zelf wel op, er mag niets van uitlekken. Binnen de kerk kan diezelfde neiging bestaan. Kerkenraadsleden die met seksueel misbruik in aanraking komen, gaan nogal eens proberen dit zelf op te lossen. En dat is risicovol, want inzicht in de mechanismen die tot het seksuele misbruik hebben geleid is niet vanzelfsprekend aanwezig. Ook bestaat het risico op partijdigheid en meegezogen worden door de krachten die in sociale systemen spelen. Soms komt men ongewild steeds meer aan de kant van het slachtoffer of juist van de dader te staan. Berucht is het voorbeeld dat meisjes in de puberteit als dader worden beschouwd wanneer er sprake is van seksueel grensoverschrijdend gedrag door een volwassene. Zo'n meisje heeft natuurlijk ook een bepaalde verantwoordelijkheid voor haar gedrag, maar als minderjarige kan zij niet verantwoordelijk worden gesteld voor seksueel misbruik door een volwassene. Als zo'n meisje hiervoor schuldbelijdenis moet afleggen, zijn de rollen omgedraaid en wordt haar nog meer schade toegebracht dan ze al had opgelopen door het seksueel misbruik.

Een ander gevaar is het gebruik en misbruik van macht binnen de kerk. Petrus zegt in zijn zendbrief: Weid de kudde van God die bij u is, niet als mensen die heerschappij voeren over het erfdeel des Heeren, maar als voorbeelden der kudde geworden zijnde. Geen heerschappij voeren dus. Er zijn echter situaties bekend waarin het slachtoffer zich onder druk gezet voelt door de kerk. Ik denk aan een slachtoffer dat door haar predikant werd aangespoord haar vader aan te geven. Zij werd daartoe min of meer verplicht. Deze goedbedoelende pastor ging voorbij aan het feit dat zij dat op dat moment absoluut nog niet kon. De pastorale relatie is mede hierdoor kapot gegaan, en dat is zeer te betreuren want zij zit met grote geestelijke vragen. Berucht is de dwang die een slachtoffer soms opgelegd krijgt tot vergeven van de dader na (of zelfs zonder!) diens schuldbelijdenis. Vergeven onder druk kan niet, en maakt veel kapot bij slachtoffers.

Wanneer men niet goed weet om te gaan met het hanteren van gezag en macht, schiet het pastoraat tekort bij het omgaan met een seksueel misbruikt gemeentelid. Het misbruik kan worden ontkend: dit komt bij ons niet voor. Of het seksuele misbruik wordt in de doofpot gestopt: nu moeten jullie erover zwijgen, laten we alles met de mantel der liefde bedekken. Het misbruik kan worden gebagatelliseerd: zo erg is het niet. Voor slachtoffers kan dit grote gevolgen hebben. Maar ook daders kunnen door een onzorgvuldige behandeling binnen een gemeente worden gemeden en in een isolement terecht komen.

Kan de kerk bijdragen aan de heling van slachtoffer en dader?

Het is dus zeer belangrijk dat het pastoraat niet met slachtoffers en daders omgaat op een manier die de psychische schade vergroot. Hoe kan het pastoraat helpend zijn?

Het uitgangspunt ligt dan niet bij de dader maar bij het slachtoffer. Centraal staat het proces dat het slachtoffer doormaakt en niet dat van de dader. De kerk focust zich nogal eens op het afleggen van schuldbelijdenis waarna de zaak als afgedaan moet worden beschouwd. De dader van het seksueel misbruik is een overtreder van een of meerdere geboden; hij of zij moet daarover schuld belijden, en als dat gedaan is, heeft de dader als het ware een recht verworven op het ontvangen van vergeving door het slachtoffer. Deze gang van zaken doet ernstig onrecht aan de psychische processen bij zowel slachtoffer als dader. Probeer u zich eens voor te stellen hoeveel angst er door de eerder genoemde Anne heen gegaan is in de dertien jaar dat zij door haar vader is misbruikt. Is moeder vanavond niet thuis? Dan weet ze zeker dat vader die avond de trap opkomt en aan haar gaat zitten. Is moeder wel thuis maar is het inmiddels diep in de nacht en hoort zij daar de trap kraken? Moet zij weer haar vader bevredigen? Wat een afschuwelijke ervaring, nu al een jaar, twee jaar, drie jaar, vier jaar - dertien jaar. Is het een wonder dat Anne opgelucht is dat vader is overleden? Moet zij haar vader vergeven? Kan zij hem vergeven terwijl zij psychisch kapot gemaakt is? Wat een onmacht en woede kan er leven in slachtoffers van seksueel geweld. Laat de kerk oog hebben voor de innerlijke beleving van het slachtoffer en die respecteren. Aandrag uitoefenen op vergeving is herhaling van geweld, in dit geval psychisch geweld. Het maakt de schade groter in plaats van kleiner. Lang niet altijd kán er herstel komen van een verbroken relatie tussen slachtoffer en dader. De kerk doet er goed aan deze realiteit te erkennen en deze gebrokenheid te accepteren.

Ook is het verstandig zich goed te realiseren dat een dader die jarenlang stelselmatig de eigen lusten bevredigde ten koste van iemand over wie men macht uitoefende nagenoeg niet in staat is tot werkelijk berouw. Een persoonlijkheidsstoornis van het narcistische of van het antisociale type blijft bestaan ook nadat het misbruik aan het licht gekomen is. Natuurlijk zijn bij God alle dingen mogelijk. Maar persoonlijkheidsstoornissen verdwijnen niet zomaar. Een door justitie afgedwongen daderbehandeling leidt tot een verplicht therapietraject. Maar daders hebben vaak zoveel scheefgroei opgelopen en een zo verwrongen geest ontwikkeld dat er geen werkelijk herstel in de relatie tot het slachtoffer mogelijk is ook al volgt de dader vijftig of honderd sessies dadertherapie.

Heling van de wonden van seksueel misbruik is een langdurig proces dat vele jaren kan duren en lang niet altijd tot volledig herstel leidt. Ambtsdragers doen er goed aan hun gemeenteleden die met seksueel misbruik te maken hebben naar professionele hulpverlening te verwijzen. Want wie kan het opbrengen een slachtoffer of een dader te begeleiden in de jarenlange barre tocht door deze woestijn? Bovendien kunt u dat niet in uw eentje en is een meersparenbeleid noodzakelijk. Dat wil zeggen dat slachtoffer, dader en partner een eigen proces doormaken en daarom gebaat zijn bij individuele begeleiding door verschillende personen.

Ten slotte vraag ik uw aandacht voor de persoon van de pastorale begeleider. U krijgt met nogal heftige dingen te maken als er bij een gemeentelid seksueel misbruik speelt of gespeeld heeft. Uw eigen wereld wordt op z'n kop gezet als u zich werkelijk verdiept in de beleving van slachtoffer en dader. Ook krijgt u te maken met allerlei ingewikkelde psychische mechanismen bij dader en slachtoffer. Neem alleen maar het thema boosheid. Als u dit onderwerp slechts zou benaderen vanuit de houding dat die er niet of niet langere tijd mag zijn, dan doet u geen recht aan de diepgewortelde gevoelens van agressie die soms jarenlang de kop kunnen opsteken voordat iemand hier enigszins door heen is gekomen. En om bestand te zijn tegen de terreur en manipulatie die daders soms kunnen uitoefenen dient u van goeden huize te komen. Een vorm van samenwerking tussen het pastoraat en de hulpverlening is hierbij zeker aan te bevelen.

Drs. P.M. Wagenaar is lid van de Gereformeerde Gemeente en als GZ-psycholoog, psychotherapeut, seksuoloog NVVS en systeemtherapeut verbonden aan Eleos ambulante zorg te Goes (www.eleos.nl). Daarnaast is hij werkzaam als supervisor psychologische zorg bij stichting De Vluchtheuvel (www.stichtingdevluchtheuvel.nl) en praktijkhouder van een vrijgevestigde psychotherapiepraktijk te 's-Gravenpolder (www.praktijkwagenaar.nl).